

GIUSEPPE LAITI

Bazilij Cezarejski in Gregor Nacianški: prijateljstvo na rešetu vere

»Ko je bil z menoj,
me je v mnogih stvareh popravljaj,
po pravilih prijateljstva
in višjega zakona«
(Gregor, *Govor* 43,2)

Gregor Nacianški se je dobro zavedal, da je njegovo prijateljstvo z Bazilijem odmevalo kot 'novica': »V Grčiji sva bila poznana dvojica« (*Avtobiografija* 228, *Hval.* 43,22). 'Zavidanja vredno in poznano' prijateljstvo (*Govor* 10,2), ki je v globini zaznamovalo njuno življenje, je bilo nezanemarljiv element v prijateljevem življenjepisu in posredno tudi v njegovem. Bogoslužje je počastilo to prijateljstvo kot sestavni del njune svetosti, tako da se obeh spominja skupaj, 2. januarja. Oba sta bila iz Kapadokije in skoraj vrstnika; visoki socialni izvor ju je usmeril v običajen cikel študijev na tej ravni, katerega sedež izpopolnjevanja je bil v Atenah. Njuni družini sta bili krščanski: Gregorjeva mati, Nona, je bila goreča kristjanka in iz krščanske družine; oče je po svojem sprejemu krščanske vere postal škof v Naciancu. Bazilijevim starim staršem po očetovi strani so zaplenili premoženje in so morali v izgnanstvo v času preganjanja Maksimina Daja. Preko babice Makrine starejše je Bazilijeva

Giuseppe Laiti, duhovnik škofije Verona, poučuje patrologijo in patristično teologijo na Studio Teologico San Zeno in na Istituto Superiore di Scienze religiose S. Pietro martire (VR). Posebej se ukvarja z ekleziologijo in patristično katehezo. – Članek Basilio di Cesarea e Gregorio di Nazianzo: un'amicizia al vaglio della fede, v: Rivista internazionale di teologia e cultura Communio, nr. 237 (2013)23-31 je prevedel Janko J. Pirc.

družina gojila stike z Gregorjem Čudodelnikom, evangelizatorjem Kapadokije. To je bilo obdobje med Konstantinom in Teodozijem, zaznamovano z dolgotrajnim arijanskim sporom in z iskanjem nove umestitve krščanske vere v okolje rimskega cesarstva. Le-to se je, z izjemo kratkega Julijanovega presledka (361–363), že hitelo označevati kot 'krščansko'. Oba sta gojila ideal meniškega življenja in sta bila poklicana v cerkveno službo, sprva kot duhovnika, kasneje kot škofa.

Večkrat je bilo že izraženo, da je bilo prijateljstvo med Bazilijem in Gregorjem asimetrično. Asimetričnost se kaže že v nesorazmernosti pisanja, ki sta nam ga ta moža zapustila: Gregor obsežno in strastno, Bazilij pa dokaj zadržano.¹ Izrazitejša je razlika v tem, kako sta prijatelja razlagala njegovo vrednost in zahteve. Še pomembnejši pa je način, kako sta povezovala prijateljstvo s krščansko vero znotraj življenjskih okoliščin in obveznosti v njima zaupanim službam. Povedati je tudi treba, da v pregledu njunega življenja, prijateljstvo med njima ni osamljen cvet; oba sta zapustila bogato zbirko pisem (Bazilijevih je preko 300, Gregorjevih pa okoli 250), ki govori o razvejeni mreži komunikacije, kjer pogosto nastopajo prijateljske poteze².

Da bi spoznali obdobja tega edinstvenega prijateljstva, si lahko pomagamo s sledmi, ki jih je Gregor položil v Avtobiografijo in v Nagrobno hvalnico Baziliju³. Besedili sta nastali skoraj sočasno, okrog leta 382; obema je skupen pogled retrospektive, v katerem spontano med sabo povezujeta želje po predstavitvi ravnotežja v lastnem življenju, po obrambi vrednot, katerim je bilo posvečeno, in po zahvali Bogu. Pisec se nahaja v posebno težkem obdobju svojega življenja, ravnokar se je odpovedal škofovskemu sedežu v Carigradu, da bi tako odvezel povod za nekoristne razprave, težko dediščino dolgega arijanskega spora. Njegov življenjski prijatelj Bazilij je umrl pred tremi leti, ravno na predvečer carigrajskega koncila, ki je sprejel njegovo trinitarično teologijo kot primerno za izražanje pravovernosti. Iz teh dveh dokumentov, ki v nekaterih odsekih dopuščata sinoptično branje, lahko določimo vsaj tri obdobja tega prijateljstva: obdobje njegovega srečnega rojstva

med študijskim bivanjem v Atenah (*Hval.* 14-25; *Avtob.* 211-236), obdobje krize, ki obsega ključne trenutke iskanja poti za odraslo življenje in v cerkveni službi (*Hval.* 26-59, *Avtob.* 237-551), ter obdobje končne refleksije, ki jo Gregor napiše v obliki zahvale in izročitve Bogu (*Hval.* 70-82).

1. *Bila sva kakor ena duša: v vsem drug za drugega (Hval. 19)*

Tako, z značilnim besediščem grške tradicije za označevanje prijateljstva, Gregor opiše vezi, ki jih je v Atenah, v času njenega študijskega izpopolnjevanja, vzpostavil z Bazilijem. »Ko sem iskal govornišvo, sem našel srečo« (*Hval.* 14). Nacianški s tem vzklikom trideset let pozneje še vedno pripoveduje o radostnem odmevu na začetek prijateljstva. Prijateljstvo osrečuje, ker omogoča izmenjavo in preko tega lahko postajamo drug drugemu razlog veselja. Ni naključje, da je Aristotel obravnaval prijateljstvo med moralnimi krepostmi in kot kontemplativno blaženost (*Nikomahova etika* VIII-IX). Prijateljstvo namreč omogoča uresničevanje človekove družbene narave in postane spodbuda h kreposti v pričakovanju, da bo to dobro drug za drugega. Zaradi povezanosti v idealih in čustvih, svobode v sporazumevanju, skupnega življenja in veselja ob srečanjih je prijateljstvo postalo vzrok sreče, modrega in lepega življenja. Tako je filozofska tradicija nudila tema malo več kot dvajsetletnima študentoma besedišče za poimenovanje njegovih sestavin in interpretativni okvir, da sta ohranila njegovo vrednost⁴:

»Vse nama je bilo popolnoma skupno, bila sva ena duša, ki je obsegala dve ločeni telesi. Kar naju je vodilo k izjemni edinosti, je bilo sledeče: Bog in hrepenenje po boljših resničnostih. Odkar sva dospela do tako pogumnega zaupanja, da sva si popolnoma sporočala tudi najbolj notranje globine srca, sva se v naklonjenosti čutila še bolj povezana drug z drugim. Enakost v prepričanju je namreč zanesljiva spodbuda za doseganje skladnosti v življenju« (*Avtob.* 228-236).

Glede njegovega močnega in srečnega oblikovanja se Gregor jasno spominja treh trenutkov: v Atene je prišel malo pred Bazilijem, poskrbel je, da mu je pripravil lep sprejem in ga rešil študentske iniciacije, ki so jo na splošno pripravili za novince. Kasneje je pri nekem tekmovanju v govorništvu med študenti spontano stopil na njegovo stran, da bi s tem pokazal, da je iskanje resnice pomembnejše od spretnosti v besedah; predvsem jima je bil s prijateljem skupen čut za modrost in krepost, namesto za spopadanje v tekmovanju. V takem okolju, ki je v Bazilijevih očeh veljalo za 'veselje brez temelja', za katero ni mogel čutiti zanimanja (*Hval.* 18), sta prijatelja ustvarila drugačen 'prostor': okoli njiju se je oblikovala nekakšna 'bratovščina' globljega zanimanja, preko katere sta precej vplivala na ozračje šole, ki se je pogosto predajalo 'strasti sofistike' (*Hval.* 15 in 22). Še posebej je prijatelja povezovalo raziskovanje, kako naj bi se med sabo prepletala krščanska vera in dediščina klasične tradicije, ki sta ju obe vdihovala že v družinah, sedaj pa sta postali jasno središče pozornosti zaradi iskanja življenjske poti:

»Obema je bilo skupno prizadevanje in glavna skrb za krepost. [...] Drug drugemu sva bila [...] merilo in pravilo, s katerim sva razločevala, kaj je prav in kaj ne. [...] Nisva izbirala prijetnejših in lažjih predmetov, temveč boljše; po študiju se namreč mladina vzgaja za krepost ali za razvado. [...] Drugi so se veselili pomembnih naslovov, podedovanih od staršev, ali se gnali, da bi si jih pridobili s svojo podjetnostjo. Nama pa je bila velika čast in pomembno to, da živiš kot kristjan in se smeš imenovati kristjan« (*Hval.* 20-22).

Kot je pronicljivo pripomnil L. Lugaresi⁵, prijateljstvo tu postane prostor vzgoje, ker je njegova temeljna vsebina bila iskanje in izmenjava glede tega, v čem lahko življenje dobi pristno, lepo in utemeljeno obliko. Skupna strast za 'Boga in boljše resničnosti' je prinesla odkritost v pogovoru in svobodo, da sta drug z drugim obravnavala tudi notranjost srca. Preko tega se je krepila naklonjenost med njima in povezanost v obliki življenja. Njuna

vez je bila povsem brez zavisti, ki je globoko zaznamovala atensko okolje, kjer je vsakdo postavljaj izhodišče za svojo kariero (*Hval.* 20). Oba sta si prizadevala, da bi izstopal in bil pohvaljen drugi. V tem okolju in takrat še brez neposrednih odgovornosti je bilo videti, da se razlike med Bazilijem in Gregorjem lepo skladajo; »Modri in veliki Bazilij« (*Hval.* 16) je imel pobudo, Gregor pa ga je spremljal, a gotovo ne pasivno, saj je imel čut za upoštevanje pluralnosti vidikov in možnih korakov pri vsaki temi. Zavzetost, da bi v pričakovanju krsta okrepila vero, kulturno poglobljanje in okus njunega medsebojnega druženja so predstavljali povsem harmonične vidike njunega življenja (*Hval.* 21).

2. Kriza: prijateljstvo in pokorščina Duhu

Povratek prijateljev v Kapadokijo in njun krst med leti 255 in 258 sovpadata z zahtevo po izbiri življenjske poti, njunega mesta v odraslem življenju. Dogovorila sta se, da se skupaj poslovita od Aten. Pri tem se je jasno pokazala različnost njunih narav in značajev: Bazilij je hitrejši pri odločitvah, Gregor občutljivejši v presojanju možnosti in pozivov iz okolja. Po njunem nedvoumnem sprejemu vere in cerkvene poti oba oklevata med 'filozofskim življenjem', ki ga razumeta kot samotni način življenja, povezan z meditacijo in pokorščino hoje za Kristusom, ali vključevanjem v družbo in Cerkev, kjer bi dala svoj prispevek, kar so od njiju pričakovali. V tem vzdušju ne prav lahkega iskanja se prijatelja najdeti enkrat narazen, drugič skupaj. Bazilij je prvi zapustil Atene, Gregor mu je sledil tri leta pozneje. Sad njune razpoložljivosti za potrebe v cerkveni službi je bilo duhovniško posvečenje v letih 361–362 in zadolžitve, ki so mu sledile. Gregor, ki ga je skrbelo, da ni primeren, se jim je sprva izogibal, potem pa se je ponudil v pomoč svojemu ostarelemu očetu, škofu v Naciancu; Bazilij je po končanih zapletih s škofom v Cezareji, ki so zanj pomenili meniški presledek, vedno bolj sodeloval pri oblikovanju trinitarične dogme kot odgovor na problem, ki ga je načel Ariji in je zahteval oblikovanje prave inter-

pretacije nicejskega koncila. Meniško življenje je bilo za Bazilija in Gregorja gotovo tudi priložnost za premišljevanje o skladni povezanosti med prijateljstvom in bratstvom v Gospodovem imenu. Obširno sedmo pravilo, posvečeno življenju v skupnosti, modro pravi, da lahko hoja za Gospodom – prenašanje njegove besede v življenje – okrepi darove slehernega človeka, pospešuje izmenjavo in obenem spodbuja k temu, da v evangeliju prepoznamo prostor srečanja in osvobajanja naše človeškosti ostankov egoizma, ki istočasno ogrožajo prijateljske odnose in bratstvo. Nastopi trenutek, ko prijateljstvo potrebuje *agape*, da bi zaživel kot ena od možnosti ljubezni in v njeni službi.

Skupno iskanje meniškega življenja, ki ju je v nekaterih obdobjih med 360 in 365 povezalo, je rodilo sad v uspešni antologiji – Filokaliji – ki jo sestavljajo odlomki iz Origenovih del, posvečenih biblični hermenevtiki, posebej občutljivim vprašanjem o soočenju med krščanstvom in kulturo ter odnosu med svobodno odločitvijo in Božjo voljo. To dokazuje, kako resno sta se prijatelja zanimala in si prizadevala za poglobitev vere ter si pri tem pomagala z razmišljanji njunih predhodnikov⁶.

Trenutek največje napetosti med prijateljema je nastopil leta 374, ko je bil Bazilij že štiri leta škof v Cezareji in je v želji, da bi si zagotovil večino pravovernih škofov v pokrajini, kjer je bil metropolit (in da bi ubranil svojo avtoriteto na področjih sporne jurisdikcije), v dogovoru z Gregorjevim očetom, škofom v Nacianzu, prisilil prijatelja, da je sprejel škofovstvo v Sazimi. Ta je bila le malo več kot obmejna vas in ni zahtevala posebnega poznavanja kulture, temveč je bila mašilo v administrativnih skrbeh, za katere Gregor ni imel smisla. Skoraj deset let pozneje (*Avtob.* 409) Gregor še vedno slikovito opisuje Bazilijevo ravnanje kot obnašanje leva, ki prijatelja obravnava kakor opico in mu v skrajnem primeru ukazuje z oblastjo namesto z blago popustljivostjo prijatelja. Bazilij je svojega najdražjega prijatelja preprosto porabil kot 'orodje', preprostega podpornika (*Pismo* 48).

V govorih 9, 10 in 11 nam je Gregor zapustil pretehtano poročilo o tem težkem trenutku in o duhovnem predelovanju, ki ga je sprožil:

»Nisi dovolil, da bi Duh zasedal drugo mesto za prijateljstvom: dejansko smo ti morda mi dražji od drugih, vendar ti je Duh mnogo dražji od nas. Nisi dovolil, da bi se talent skril in bi ga zakrila zemlja (*Mt* 25, 18). Nisi dovolil, da bi svetilka ostala še dlje skrita pod mernikom (*Mt* 5, 15), tako namreč ceniš mojo luč in mojo dejavnost. Skušal si poleg sebe, ki si Pavel, postaviti še Barnaba (*Gal* 2, 1). Skušal si Silvanu (*Apd* 15, 40) in Timoteju (*Apd* 16, 1) pridružiti še Tita (*Gal* 2, 1), da bi milost prihajala po zaslugi tistih, ki ti izkazujejo iskreno predanost in bi ti v velikem krogu dopolnil evangelij vse od Jeruzalema tja do Ilirika' (*Rim* 15, 19). Zaradi tega vodiš vpričo vseh, držiš za roko in posedaš na svojo stran moža, ki se skuša izogniti, to je tvoja nepravilnost, bi mi ti lahko rekel, da bi me napravil deležnega tvojih skrbi in tvoje krone« (*Govor* 10,3).

Zdi se, da Gregor tu živo obnavlja vse skrajnosti njegovega pregovarjanja z Bazilijem, ki ga je prosil, da bi postal škof v Sazimi. Na njegove ugovore, ko je v imenu prijateljstva zahteval spoštovanje svojih strahov, da ni primeren, na opozorila, da so takšni pritiski neprimerni za prijateljski odnos, kakršen je njun, in ki jim je dodal še pritiske njegovega očeta, škofa v Naciancu, v imenu njegove starosti – »prijateljstvo me je podjarmilo in osivelost mojega očeta pripeljala pod njegovo oblast« (*Govor* 10,2) – je Bazilij odgovarjal hladnokrvno in se skliceval na pokorščino Duhu, ki se je kazala v nujno potrebni uporabi talentov in organizaciji sredstev za službo evangelija v Pavlovem slogu. Po bogastvu novozaveznih navedkov lahko zaslutimo, kako se je pogovor med prijateljema spontano prepletal s premišljevanjem Svetega pisma, ki sta ga bila vajena, in kako sta po njem ponovno prišla do skladnosti v razločevanju in skupne pokorščine Duhu. Ko dela obračun nad tem premišljevanjem, Gregor zaključuje:

»Z blagostjo opazujem njegovo roko, ki je z mano ravnala nasilno, smehljam se v Duhu. Moje srce se umiri [...] vrača se prijateljstvo, kot medel in skoraj popolnoma ugasel plamen, se vrača v življenje in vzplameni iz majhne iskre« (*Govor* 10, 2).

Kako nas ne bi prevzel ta »nasmeh v Duhu«, ki govori o Gregorjevi globini po težkem razločevanju, v katerem si morda prijatelja nista bila povsem edina, strinjala pa sta se glede nujnosti, da sta pokorna Duhu. Gre za pokorščino, ki lahko pusti sled dvoma in napetosti glede konkretne odločitve, za katero se zdi, da jo je moral prevzeti tisti, ki je imel oblast, v tem primeru Bazilij v svojih oblačilih metropolita. Napetost med prijateljema je morala biti posebno mučna, če Gregor še celo pri nagrobnem govoru čuti potrebo, da pove, kako oddaljen je bil od te Bazilijeve odločitve, in to s precej odločnim izrazom: »V tem ga ne morem hvaliti« (*Hval.* 59). Ostal mu je vtis, da je utrpel prisilo, ki bi mu morala biti v prijateljstvu prihranjena; Gregor ni nikoli zanikal te rane, tako da je iz nje naredil nekakšno ponavljajočo tožbo, skoraj skrajno obrambo pred prijateljem, ki mu nikakor ni prisluhnil v njegovi šibkosti.

Kakorkoli že, ko je ob koncu leta 378 postajal vedno močnejši poziv, da se odpravi v Carigrad, da bi tam prevzel obrambo pravega nauka in bi naposled postal tamkajšnji škof, je bil ponovno Bazilijev nasvet tisti, ki se mu je Gregor uklonil (*Hval.* 2). In na poti v Carigrad ga je dosegla vest o prijateljevi smrti. Presenetljivo, ravno ko se je končeval Bazilijev tek – seveda tudi zaradi posebno razsipnega izvrševanja njegovega poslanstva – se je Gregor napotil, da tudi hierarhično stopi višje, on, ki je prenašal njegov ugled in oblast. Ta dva prijatelja sta imela različne načine, ali morda različne čase, v katerih sta svoja nagnjenja povezala z nalogami službe, da sta presojala, kar je zahteval položaj cerkvenega življenja. Bazilij je na prvo mesto postavljajal odgovornost za vero in vodenje Cerква, tudi z upiranjem vmešavanju cesarske oblasti. Gregor ga je v tem občudoval (*Hval.* 43-58), toda spraševal se je, kako bo s svojo osebnostjo, s svojo človeško zmesjo mogel izvrševati naloge, ki so bile postavljene predenj.

Morda ni povsem napačno, če rečemo, da je eden postavljaj primat na vero in službo, drugi pa na težnje v svoji človeškosti. Za oba je imel primat evangelij, ki želi, da mu služimo s svojo človeškostjo in v okoliščinah, ki jih doživlja cerkvena skupnost. Toda način in čas za uresničevanje sta bila različna. Zdi se, da se je Bazilij v nekem pismu, naslovljenem na prijatelja, tega dobro zavedal, ko ugovarja, da se prijateljstvo ne manjša, temveč ta čas zahteva, da je nasilen in ne dopušča, da bi skupaj ustrezno izoblikovala pot:

»Odločili smo se, da naredimo ljubezen do tebe močnejšo od vsakega pritoževanja [...] in prosimo svetega Boga, da bi v dneh in urah, ki nam ostajajo, ohranili do tebe enaka čustva kot v preteklosti [...]. Če bi mogli s teboj preživeti večino leta, ne bi dajali nobene priložnosti tistemu, ki nas obrekuje [...]. Vseeno sprejmi, da te prosimo, da se udeležiš mojih naporov.«
(*Pismo 71*).

Nekateri menijo, da lahko ta dva prijatelja, škofa, postavljajo v nasprotje glede nauka o Svetem Duhu, ko izrežejo stavke iz njihovega konteksta. V pravkar navedenem pismu Bazilij priznava Gregorju zaslugo, da je na tem področju vodnik pravovernosti. Nasmeh v Duhu zori tudi skozi napore in prijateljstvo med njima ostaja prostor spreobrnjenja, ki ju usmerja preko njiju samih.

3. Refleksija: prijateljstvo se je začelo v svetu in napredovalo v Duhu (Govor 10,2)

Morda ta izraz dobro ponazarja Gregorjevo refleksijo, ki jo je večkrat napravil o prijateljstvu z 'svojim velikim Bazilijem'. Pove nam, da je bilo njuno prijateljstvo zmes človeškosti in kulture, tega, kar sta podedovala, in tega, kar sta postopoma privzela in se zavedela, 'njunega sveta'. A takrat je že šlo za njun svet, ki se ga je dotaknila vera, navdih Duha, ki je na novo stkal obleko človeškosti in kulturne dediščine, ga tako osvobodil njegove ozkosti in

mu podelil navdih evangelija, kar pa pomeni tudi prizadevanje za človeškost vseh, se pravi razsežnost služenja. Njuno prijateljstvo je bilo izkustvo edinstvene usklajenosti, ki je temeljila na dejstvu, da se je rodilo in je raslo iz istega debla (*symphuia*) kulture in vere skupaj (*Hval.* 19). Zavezanost temu deblu je bila moč in izziv prijateljstva.

Gregor ni bil navzoč na pogrebu Bazilija, ki je umrl 1. januarja 379. Vest o tem ga je dosegla na poti v Carigrad. Šele tri leta kasneje, 2. januarja 382, se je napotil v Cezarejo, da bi opravil spominsko slavje, »ne preden sta se mogla glas in misel prečistiti« (*Hval.* 2). Gregor je izročil prihodnjim rodovom hvalospev Baziliju, njemu »živemu zakonu za vse Cerkve in duše« (*Hval.* 80), in je uporabil to priložnost za refleksijo svojega prijateljstva z njim. Iz srca priznava svoj dolg do prijatelja: »Ta mož je za časa življenja koristil moji kreposti, v smrti pa mojemu slovesu« (*Hval.* 22); z ganjenostjo se spominja, da se je večkrat ponašal s tem, kar je prejel od njega (*Hval.* 77). Da se je lahko predstavil kot njegov najdražji prijatelj, je bila dobra vstopnica za obiske! Seveda je šlo tudi za izredno zahtevno prijateljstvo, saj:

»Bazilij je vse podrejal Duhu in čeprav je navadno spoštoval prijateljstvo, je šel preko njega le tam, kjer je bilo potrebno dati čast Bogu pred vsem drugim in kjer so morale imeti večjo veljavo stvari upanja od minljivih stvari« (*Hval.* 59).

»Sedaj sem ločen od tega moža, a se držim vzgoje, ki jo je on začrtal: on mi v nočnih videnjih še vedno daje navodila in opozorila, če sem se oddaljil od dolžnosti« (*Hval.* 80).

»Da bi ti z višav bedel nad nami [...] in da bi lahko s svojo priprošnjo zaustavil stiske mesa, ki nam jih Bog določa, oziroma bi nas prepričal, naj jih pogumno prenašamo; vodi vse naše življenje, da bomo lahko v njem kar najbolj napredovali« (*Hval.* 82).

V življenju preizkušani Gregor je, zaradi zapletenosti cerkvene situacije, ki je nastala na carigrajskem koncilu, in odločen, da bo služil miru med Cerkvami tudi za ceno odstopa s prvega škofovskega

sedeža na Vzhodu, tu zadnjič spregovoril tudi o svojem prijateljstvu z Bazilijem. Sedaj more bolje razumeti pritiske, ki jih je uporabljal pri izvrševanju svoje oblasti, v povezavi z nujnimi potrebami in tveganji. Služenje Duhu ni vedno udobno, ker je povezano s 'stiskami mesa', z našo krhkostjo in napornim presojanjem različnih možnih poti. Prijateljevo življenje ostaja življenjski 'pouk'. Toda v pokorščini Duhu lahko Gregor prisluhne klicu v kontemplativno življenje, ki ga je vedno čutil, in mu posveti zadnja leta svojega življenja, v prepričanju, da je tudi to služba Cerкви, ki bi jo Bazilij razumel in spoštoval.

Spomin na prijatelja ostane svetla in dragocena uteha: prijateljstvo prinaša s seboj pravila, ki pomirjajo, pravila zvestobe, medsebojnega sprejemanja in izmenjave. Evangelij ga hrani in spodbuja k odprtosti, ki prijateljem preprečuje, da bi se zaprli v majhen svet brez sveta in brez navdiha Duha. Tako prijateljstvo dobi poteze skupnega služenja, ne da bi postajali kopija drugega. Vera in prijateljstvo torej gresta v isto smer; brez vsakega stapljanja ostaneta povezana, tako kot prijatelja.

Opombe

¹ Od Gregorja imamo *Avtobiografijo* (okr. *Avtob.*) (italijanska izdaja z vzporednim grškim besedilom, *Gregorio di Nazianzo, Autobiografia, Carmen de vita sua*, ur. F. Trisoglio, zal. Morcelliana Brescia 2005), *Nagrobno hvalnico Baziliju* (Govor 43, okr. *Hval.*) (italijanska izdaja z vzporednim grškim besedilom, *Gregorio di Nazianzo. tutte le orazioni*, ur. C. Moreschini, Bompiani, Brescia 2000, str. 1030–1121), Govori 9, 10 in 11 (n. d. ur. C. Moreschini) in nič manj kot 15 pisem poslanih Baziliju. Od Bazilija je vsega skupaj 6 pisem naslovljenih na Gregorja.

² Prim. J.-R. Pouchet, *Basile le grand et son univers d'amis d'après sa correspondance. Une stratégie de communion*, zbirka SEA 36, Istitutum Patristicum Augustinianum, Roma 1992.

³ Za študij posebej skrbno sestavljene retorične zgradbe v Nagrobni hvalnici Baziliju si lahko pomagamo z deli N. Mc Lynn, *Gregory Nazianzen's Basil: The Literary Construction of a Christian Friendship*, v: *Studia Patristica* 37(2001), str. 178–193; C. Castelli, *Gregorio di Nazianzo nell'epitafio per Basilio il Grande*, v: I. Gualandri, F. Conca, R. Passarella (ur.), *Nuovo e Antico nella cultura greco-latina di IV-VI secolo*, Cisalpino, Milano 2005, str. 371–389.

⁴ Glej L. Pizzolato, *L'idea di amicizia nel mondo antico classico e cristiano*, Einaudi, Torino 1993.

⁵ L. Lugaresi, *Studenti cristiani e scuola pagana*, v: *Cristianesimo nella Storia* 25(2004), str. 779, 832, zlasti 813–829.

⁶ Pomembnost, ki sta jo pripisovala temu delu, potrjuje dejstvo, da ga je Gregor Nacianški poslal svojemu metropolitu, Teodorju Tianskemu, kot spomin na pred kratkim preminulega prijatelja Bazilija.